Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:
CEYLAN, M. (2020). Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Parth Sikkesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (3) , 1237-1254.

Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Parth Sikkesi[*)]

Mesut CEYLAN [**)]

Özet: *Zengin eser koleksiyonu ile bölgesinde sayılı müzeler arasında yer alan Erzurum Arkeoloji Müzesi, sikke koleksiyonu bakımından farklı dönem ve uygarlıklara ait çok sayıda eseri bünyesinde barındırmaktadır. Bu çalışmada, Erzurum Arkeoloji Müzesi koleksiyonuna 2015 yılında alınan 14 tane gümüş Parth sikkesinin kataloğu çıkarılmıştır. Sikkeler, Parth sikkeleri üzerine en kapsamlı tipolojik çalışma olan Sellwood'un tipolojisine göre sınıflandırılmıştır. Ancak Kralların tarihleri son yapılan kronolojik çalışmalara göre güncellenerek verilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında Parth tarihi ve Parth sikkelerinin genel özellikleri hakkında da bilgi verilerek eserlerin değerlendirmesi yapılmıştır. 300 yılı aşkın bir zaman dilimi içerisinde 11 farklı Parth Kralına ait olan sikkeler, dönem aralıkları ve bütünlük göstermemeleri nedeniyle karışık buluntu oldukları izlenimi vermektedir. Öte yandan sikkelerin, çeşitlilikleri Parth Krallığı sikke özelliklerini yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Parth sikkelerindeki Grek etkisini yansıtan özellikler kataloğumuzdaki erken tarihli sikkelerde daha belirgin yapıdadır. MS 1. yy ve sonrasına tarihlenen sikkelerde ise, stilize olan ön yüz portreleri, bozulmuş ve form değişikliğine uğramış Grekçe lejantlar ve Parth kültürel özelliklerinin belirginleşmesi gibi değişimler söz konusudur.*

Anahtar Kelimeler: *Erzurum Müzesi, Parth Sikkeleri, Arsakes*

A Group of Parthian Coins from Erzurum Archaeology Museum

Abstract: *Erzurum Archaeology Museum, which is among the few museums in its region with its rich collection of works, contains many works belonging to different periods and civilizations in terms of coin collection. In this study, 14 silver Parthian coins that were added to the Erzurum Archaeology Museum collection in 2015 have been catalogued. Coins are classified according to the typology of Sellwood, the most comprehensive typological study on Parthian coins. However, the dates of the kings have been updated according to the latest chronological studies. In addition, within the scope of the study, the evaluation of the works was given by giving information about the history of Parthian and the general features of the Parthian coins. Coins belonging to 11 different Parthian Kings over a period of more than 300 years give the impression that they are mixed findings due to their period intervals and lack of integrity. On the other hand, the variety of coins is remarkable in that they reflect the characteristics of the Parthian Kingdom coin. The features that reflect the Greek effect on the Parthian coins are more prominent in the early coins in our catalogue. In the coins dating from the 1st century AD and later, there are changes such as stylized face portraits, distorted and form-altered Greek legends and the prominence of Parthian cultural features.*

Keywords: *Erzurum Museum, Parthian Coins, Arsakid*

Makale Geliş Tarihi: *11.06.2020*
Makale Kabul Tarihi: *02.09.2020*

---

*) Bu çalışma, Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden 09.07.2019 tarihinde alınan izin ile gerçekleştirilmiştir. Müze çalışmalarımda sağladıkları imkan ve yardım için Erzurum Arkeoloji Müzesi Müdürü Hüsnü Genç ve sikke koleksiyonu sorumlusu Nurgül Akbaba'ya teşekkür ederim.
**) Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü (e-posta: mesut.ceylan@atauni.edu.tr) ORCID ID. https://orcid.org/0000-0002-3383-0479.
Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır iThenticate intihal incelemesinden geçirilmiştir.

I. Giriş

Zengin eser koleksiyonu ile ülkemizde ve bölgesinde sayılı müzeler arasında yer alan Erzurum Arkeoloji Müzesi, nümismatik eserler bakımından bünyesinde 8000'den fazla sikkeyi barındırmaktadır. Bu sikkelerin büyük bir bölümü Klasik, Helenistik, Roma, Bizans ve İslami dönem sikkelerinden oluşurken az sayıda Avrupa uygarlıklarına ait sikkede müze koleksiyonunda yer almaktadır. Farklı dönem ve uygarlıkların sikkelerinden oluşan koleksiyon satın alma, bağış, devir, müsadere (mahkeme) ve çok az da olsa kazılar sonucunda oluşturulmuştur. Erzurum Arkeoloji Müzesi'ndeki sikkeler üzerine farklı zamanlarda kitap, makale, seminer gibi bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yakın zamanda bu çalışmalara Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlık aşamasında olan tezler de eklenecektir (Aydın Tavukçu, 2002: 89-108; Aydın Tavukçu, 2004: 139-158; Keleş, 2009a; Keleş-Oyarçin, 2014: 51-60; Yılmaz, 2017: 1-26. Yıldırım, 2019).

Bu çalışma kapsamında Erzurum Arkeoloji Müzesi'ndeki 14 adet gümüş Parth sikkesinin dönemleri ve özellikleri belirlenerek kataloğu çıkarılmıştır[1]. Ayrıca sikkelerin metal cinsi, birimi ve tipolojik özellikleri bakımından Parth sikkeleri içerisinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Sikkeler, 1989 yılında İran asıllı bir vatandaşın üzerinde yakalanmış ve yapılan gerekli işlemler neticesinde 2015 yılında Erzurum Arkeoloji Müzesi envanterine girmiştir. Bu nedenle sikkelerin Erzurum veya çevre bölgelerden mi bulunduğu yoksa Parthların hakimiyet alanı olan İran coğrafyasından mı geldiği konusu belirsizdir. Hemen belirtmek gerekirse toplu şekilde bir kişide ele geçmeleri, ilk bakışta bu sikkelerin bir define buluntusu olabileceğini düşündürmektedir. Fakat yapılan ilk incelemede sikkelerin ait oldukları dönem aralıkları ve karşılaştırmalar bu sikkelerin karışık buluntular olabileceği olasılığını kuvvetlendirmektedir. Ayrıca sikkelerin kendi içerisinde bir bütünlük göstermemesi, ülke dışından toplama eserler olabileceği izlenimini de uyandırmaktadır.

Parth tarihi ve buna paralel olarak basılan sikkeler konusunda bazı kronolojik sorunlar halen devam etmektedir (Mørkholm, 1991: 207; Sinisi, 2012: 275, 276). Sikkelerin dönem ve tarihleri üzerine referans kataloglarda bile belirgin farklılıklar vardır. Bu nedenle Parth sikkeleri konusunda bu güne kadar en kapsamlı ve en geniş tipolojik değerlendirmeye sahip olan Sellwood'un çalışması, katalogdaki sikkeleri belirlememizde temel kaynak olarak alınmıştır (Sellwood, 1980). Sikkeler buradaki tipolojik değerlendirmeye göre kategorize edilerek dönemleri belirlenmiştir. Ancak krallara ait tarihlendirmeler son yıllarda yapılan kronolojik çalışmalar dikkate alınarak yapılmıştır (Assar, 2004: 69-93; Assar, 2005a: 29-63; Assar, 2005b: 16-33; Assar, 2006a: 87-158; Assar, 2006b: 55-104; Assar, 2009: 195-234). Sellwood tipolojisindeki belirlenen krallar ile eserlerimiz için verdiğimiz diğer referans kataloglardaki farklı kral önerileri Tablo 1'de birlikte gösterilmiştir. Böylece Parth sikkeleri üzerine daha sonra

[1] Aydın Tavukçu tarafından daha önce yayımlanan Parth sikkeleri bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır. Bu sikkeler için bkz. Aydın Tavukçu, 2002: 89-108.

yapılacak çalışmalarda benzer sikkelerin tarihlendirilmesi ve tanımlanmasının kolaylaşacağı düşünülmüştür.

II. Parth Tarihi

Antik Çağ uygarlıklarından günümüze ulaşan sikkeler basıldıkları dönemi birçok yönüyle anlamamızda eşsiz bir kaynak niteliğindedir. Bu durum hiç kuşkusuz Parth (Arsaklılar[2]) Krallığı içinde böyle olmuştur. Nitekim Parth Krallığı ve tarihi konusunda elimizdeki kaynakların büyük bölümü Roma, Seleukos ve Çin uygarlıklarına aittir (Debevoise, 1938: XXV-XXXVI; Wiesehöfer, 2015: 166-176, 181; Memiş, 2018: 119, 120). Bu yazınsal belgelere Parthların ardından bölgeye hakim olan Sasani Devleti'nin aktarımlarını da eklemek mümkündür (Wiesehöfer, 2015: 176). Parth Krallığının yaşadığı coğrafyaya ait arkeolojik verilerin sağladığı bilgiler ise günümüz İran topraklarında yapılan az sayıdaki kazı çalışmasından elde edilmiştir (Delil, 2018: 37; Memiş, 2018: 119; Parlıtı-Afshari, 2019: 95-122).

Günümüzde Hazar Denizinin güneydoğu sahiline denk gelen alanı kapsayan Parthia, MÖ 3. yüzyılın ortalarına kadar bir satraplıkla Seleukos Krallığına bağlıydı (Higham, 2004: 259). Bölgede yaşayan Parni veya Aparni adıyla anılan halkların lideri olan Arsakes MÖ 247 yılında Austene bölgesindeki Asaak' ta krallığını ilan ederek taç giydi (Dąbrowa, 2010a: 124; Kaya, 2019: 421). Arsakes MÖ 239/238 yılında bölgenin Seleukos satrabı Andragoras'ı yenerek Parthia'ya hakim oldu ve MS 224'te yıkılana kadar yaklaşık 450 yıl tarih sahnesinde kalacak Parth Krallığını kurdu. (Debevoise, 1938: 9, 10; Kia, 2016: 102; Memiş, 2018: 126; Kaya, 2019: 421). Seleukos Krallığından ayrılarak kurulan Parth Krallığı, zamanla büyüyerek günümüzdeki İran toprakları merkez olmak üzere, Türkmenistan, Afganistan, Irak, Suriye, Ermenistan, Azerbaycan ve Anadolu'nun bir kısmını kapsayan geniş bir coğrafyayı hakimiyeti altına aldı (Keleş, 2009b: 187; Kia, 2016: 167). Krallığın geniş coğrafyalara yayılması, Arsakes'in (MÖ 247-211) yayılmacı politikaları ve ardıllarının bu doğrultuda hareket etmesinin bir sonucudur. Krallığın topraklarını doğu ve batı yönde hızla genişleterek antik doğuda adeta bir imparatorluk haline getiren ise, I. Mithradates (MÖ 165-132)[3] olmuştur (Mørkholm, 1991: 207; Schippmann, 2012: 525-536; Wiesehöfer, 2015: 187; Memiş, 2018: 127). II. Mithradates (MÖ 121-91) Dönemi'nde ise, Parth İmparatorluğunun toprakları Fırat (=Euphrates) nehri kıyılarına kadar ulaştı (Delil, 2018: 45; Kaya, 2019:

[2] Arsaklılar ifadesi krallığın kurucusu olan "Arsakes"'den gelmektedir. Helenistik dönemde Seleukoslar ve Ptolemaioslar gibi hanedan ismiyle anılan krallıklar bulunmaktadır. Bu nedenle genelde krallığın kurulduğu coğrafi bölgenin adıyla anılan Parthlar, kimi kaynaklarda Arsaklar veya Arsaklılar şeklinde zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Memiş, 2018: 124, 125; Kaya, 2019: 421.

[3] Parth Krallarının hakimiyet yılları üzerine farklı kronolojik öneri ve çalışmalar bulunmaktadır. İlk araştırmalarda kullanılan tarihlemeler geleneksel olarak diğer kaynaklarda da kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak son yıllarda yapılan detaylı çalışmalar bu sorunlara bir nebze aydınlık kazandırmıştır. Bu çalışmada son yapılan kronolojik çalışmalar esas alındığı için I. Mithradates 'in hakimiyet yılını MÖ 171-138 yılları yerine MÖ 165-132 yılları kullanılmıştır. Aynı durum diğer tarihlemeler içinde geçerlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Assar, 2005a: 55; Assar, 2006a: 88-98.

421). II. Mithradates MÖ 94 yılında Parthlara sadık Tignares'i Armenia tahtına çıkardı. Bu hareketi ile Armenia Krallığını kontrolü altına alırken[4], batı sınırlarına dayanan ve Armenia Krallığını stratejik olarak önemseyen Roma ile arasında uzun yıllar sürecek olan anlaşmazlığın fitilini ateşlemiş oldu (Kaya, 2004: 74; Taşdöner Özcan, 2014: 56; Memiş, 2018: 133).

Armenia Kralı Tignares, Pontos Kralı VI. Mithradates ile Kappadokia Krallığına saldırmasının ardından Roma Senatosu tarafından görevlendirilen L. Cornelius Sulla, Tignaresi yenilgiye uğratarak Armenia Krallığını Roma'nın kontrolüne geçmesini sağladı. Bu esnada Parth İmparatoru II. Mithradates'in elçisi Orabazos ve Sulla arasında MÖ 92 yılında yapılan görüşmede Fırat nehri iki devlet arasında sınır olarak kabul edildi (Debevoise, 1938: 46-49; Taşdöner Özcan, 2014: 56, 57; Kaya, 2019: 422). Bu dönemden itibaren Armenia Krallığı üzerinden gergin ilerleyen Path-Roma ilişkileri MÖ 53 yılına gelindiğinde Syria Eyaleti valisi Crassus'un Partlara savaş açması ve Karrhai (=Harran) savaşıyla ağır bir yenilgiye uğrayarak hayatını kaybetmesi ile iyice bozulmuş oldu (Yıldırım, 2012: 50, 51; Taşdöner Özcan, 2014: 59; Memiş, 2018: 134, 135). Parthlar, Roma'ya karşı kazandığı bu zaferin ardından zaman zaman Fırat'ın batısına geçerek hakimiyet alanını genişletti. Ancak ilerleyen dönemlerde Roma ile yaşanan anlaşmazlıkların çözümsüzlüğü nedeniyle Fırat nehri Parthların batıda ulaşabildiği yegane sınır olmuş ve iki devlet arasında neredeyse 300 yıl boyunca geleneksel sınır haline gelmiştir (Yıldırım, 2012: 47, 51, 57, 58; Taşdöner Özcan, 2014: 55-72;). Parthlar ve Roma arasındaki ilişkiler savaş ve anlaşmalarla MS 218 yılına kadar devam etti (Delil, 2018: 84-122). Parth İmparatorluğunun yıkılışı ise, ezeli düşmanı Roma tarafından değil kendi içerisinde yerel bir kral olan Ardaşir'in isyanıyla oldu. MS 224 yılında Parth İmparatoru IV. Artabanos'u (213-224) yenen Ardaşir, Parth İmparatorluğu'na son verirken İran coğrafyasında Sasani sülalesinin hakimiyetini başlattı (Debevoise, 1938: 268, 269; Ghodrat-Dizaji, 2007: 87; Wiesehöfer, 2015: 166; Memiş, 2018: 141)

III. Parth Sikkeleri

Parth Krallığına ait ilk sikkelerin basım tarihi konusunda farklı öneriler olsa da, ön yüzde başında deri bir başlık (kyrbasia)[5] ile resmedilen drahmilerin krallığın kurucusu Arsakes'e ait olduğu görüşü hakimdir (Mørkholm, 1991: 196, 207; Carradice-Price, 2001: 147; Assar, 2005a: 29-34, 55; Keleş, 2009b: 187; Sinisi, 2012: 279, 280). Attika standartlarında 4 gr. civarında basılan gümüş drahmiler (zamanla ağırlıklarında düşüşler olmuştur), Parth Krallığının her dönem kullandığı esas sikkeler olmuştur (Sinisi, 2012:

[4] Armenia Krallığı üzerinde Parthların ve Romalıların hakimiyet mücadelesi arasında kalan Elegeia/Erzurum zaman zaman Parthların zaman zamanda Romalıların hakimiyetine girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiğdem, 2018: 97-118.

[5] Attika'da *kyrbasia* olarak anılan bu başlık, keçe veya deriden yapılır ve kulaklardan aşağı inen uçları yanakları kapatacak şekilde başa takılır. Genel olarak İran ve Kafkasya gibi toplulukların kullandığı bu başlığı Persler ve onlara bağlı satraplar kullanmıştır. Parth sanatı ve sikke tasvirlerinde de görülen bu başlık bazı kaynaklarda Rusça *bashlyk* olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jones, 1986: 180 (Persian Head-Gear); Mørkholm, 1991: 228; Saltuk, 1993: 180 (Tiara); Dąbrowa, 2010: 127.

276; Wiesehöfer, 2015: 181). Büyük boyutlu gümüş tetradrahmiler ise, ilk olarak I. Mithradates zamanında MÖ 141-140 yıllarında Mezopotamya'nın fethinin ardından Tigris (Dicle) Seleucia'da basılmıştır. (Sinisi, 2012: 276, 281; Curtis 2012: 69). Altın sikke basmayan Partlar, yerel ve gündelik kullanım ihtiyacını karşılamak için Grek standartlarında bakır sikke darbı da gerçekleştirmiştir (Sellwood, 1980: 9; Sinisi, 2012: 276; Keleş, 2009b: 186).

Tipolojik olarak fazla çeşitlilik sunmayan Parth sikkelerinin, ön yüzlerinde kral portresi sol profilden ve bazen de cepheden işlenmiştir. Arsakes'in ilk sikkelerinde yerel kültür izlerini taşıyan başlıklı portreler, daha sonra yerini Helen alın bandı/diadem ve daha görkemli tiara takan kral portrelerine bırakır (Keleş, 2009b: 187; Sinisi, 2012: 278; Wiesehöfer, 2015: 181). Krallığın en çok basılan ve kullanılan sikkeleri drahmilerin arka yüzlerinde elinde ok ve yayla önceleri omphalos, sonradan taht üzerinde oturan Okçu (Arsakes?) betimi, uzun yıllar tekdüze bir formda kullanılmıştır (Carradice-Price, 2001: 147; Curtis 2012: 68; Memiş, 2018: 142). Öte yandan Krallığın genişleyen toprakları ve farklı kültürleri içerisinde barındıran yapısı ikonografik açıdan drahmi ve tetradrahmilerin arka yüzlerine yansımış ve farklı tipler belirmiştir (Keleş, 2009b: 187). Özellikle Helenistik kültürün izlerini taşıyan sikkeler Zeus, Demeter, Apollon, Herakles, Nike ve Tykhe gibi tipler ile karşımıza çıkar (*BMC Parthia,* 1903: lxvii-lxxi; Keleş, 2009b: 187; Dąbrowa, 2010b: 224; Sinisi, 2012: 277, 278; Curtis 2012: 69, 70). Bakır sikkeler de ise, ikonografik çeşitlilik gümüş sikkelere oranla daha fazladır (*BMC Parthia,* 1903: lxvii; Sinisi, 2012: 278; Wiesehöfer, 2015: 182).

İstisnaların dışında genellikle arka yüzde kare bir çerçeve oluşturan lejantlar, Sekeukos Krallığının etkisi ve Helenistik kültürün izlerini yansıtmaktadır. Sikkeler üzerinde Grekçe harflerin kullanımı uzun yıllar devam etmiş ve MS 1. yy'ın sonlarına doğru bozulan Grek harfleri Partça/Pahlevice [6] harflerin belirmesiyle sonlanmıştır (Sinisi, 2012: 279). Grekçe ΑΡΣΑΚΟΥ "Arsakes" lejantı neredeyse tüm sikkelerde hanedanlığın simgesi şeklinde yer almıştır. Uzun yıllar bu unvanla sikke basan kralların isimleri ve hakimiyet dönemleri üzerine daha önce de belirttiğimiz kronolojik sorunlar oluşmuştur. Arsakes'in sikkelerinde ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ (= Autokrator, yönetici, yetki sahibi) unvanı, krallığın genişleyerek büyüyen yapısıyla I. Mithradates (MÖ 165-132) dönemi ve sonrasında ΒΑΣΙΛΕΩΣ (=Kral) ve ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ (=Büyük Kral) unvanlarına dönüşmüştür. İlk olarak II. Mithradates (MÖ 121-91) sikkelerinde görülen ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ (=Krallar Kralı) lejantı ise hem krallığın büyüklüğünü hem de Helenistik Dönemin bir özelliğini yansıtması açısından önemlidir (Olbrycht, 2010: 154; Sinisi, 2012: 279-281, 283; Curtis, 2012: 68: Wiesehöfer, 2015: 182). Ayrıca Parth sikkelerinde yer alan ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ (=Görkemli, Görünen), ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ (=Hayırsever) ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ (=Helen Kardeşi) ΔΙΚΑΙΟΥ (=Adil) gibi lejantlar Parthların Grek kültürüne gösterdiği hoşgörünün sikkeler üzerine yansıyan en iyi örnekleridir (Gariboldi, 2004: 366; Dąbrowa, 2010b: 223-228).

[6] Parth sikkelerinde bazı harflerin yaygın kullanışı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. *BMC Parthia,* 1903: lxxvii-lxxx

Parth sikkeleri krallık içerisindeki farklı bölgelerde birden çok darphanede basılmıştır. Ekbatana Nisa/Mithradatkart, Susa, Rhagae ve Tigris Seleucia bunların en önemlileridir (Keleş, 2009b: 191 Harita 2; Sinisi, 2012: 277).

IV. Değerlendirme ve Sonuç

Erzurum Arkeoloji Müzesinde yer alan 14 gümüş Parth sikkesi içerisinde en erken tarihli sikke Parth Kralı II. Phraates (MÖ 138-127) Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. En geç tarihli sikke ise, IV. Vologases (MS 147-191) Dönemi'ne aittir (Tablo 1). Yaklaşık 300 yılı aşkın bir zaman dilimi içerisinden 11 farklı Parth Kralına ait olan bu sikkeler üzerinde, Parth Krallığına ait gümüş sikkelerin genel özellikleri ve kültürel değişimin izleri takip edilebilmektedir. İncelenen sikkelerin hepsinin metali gümüştür ve tetradrahmi birimindeki 7 numaralı sikke dışında tamamı drahmi biriminde basılmıştır. Drahmilerin ağırlıkları 4.05 gr. ile 3.2 gr. arasında değişkenlik gösterirken ağırlıklar erken tarihli sikkelerden geç tarihli sikkelere doğru düşmektedir. Kataloğumuzdaki 14 numaralı en geç tarihli IV. Vologases'e (MS 147-191) ait sikke, 3.2 gr. ile en düşük ağırlığa sahip drahmidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi drahmi birimindeki sikkeler Parth Krallığında basılan esas sikkeler olmuş ve diğer birim ve metalde darp edilen sikkelere oranla daha çok basılmıştır. Ayrıca zaman içerisinde drahmilerin giderek ağırlık kaybettikleri de bilinmektedir. Bu durum müzedeki sikkelerin birimlerine ve ağırlıklarına baktığımızda açık şekilde görülmektedir.

Ön yüzlerindeki kral portreleri 11 numaralı II. Vonanes'e (MS 51) ait cepheden verilen sikke dışında sola doğru bakar şekilde işlenmiştir. Kralların sakallı veya sakalsız olarak resmedildiği portrelerin başlarında Helenistik dönem sikkelerinde görmeye alışık olduğumuz alın bandı/diadem ve kökeni Perslere kadar geriye giden gösterişli tiara taktıkları görülmektedir. 11 numaralı sikkede cepheden işlenen portrenin başında birkaç özelliğin bir arada olduğu kısa bir tiara yer almaktadır. Başın iki üst köşesinde yukarı doğru ilmek, alın bandı ve kulaklara kadar inen yapısıyla bu tiara, Arsakes'in ilk sikkelerinde taktığı başlığı andırmaktadır. 1 numaralı sikkedeki "TAM" darphane işareti dışında sikkelerin ön yüzünde lejanta yer verilmemesi Parth sikkelerinin genel bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Ayrıca 6, 8 ve 11 numaralı sikkelerde neredeyse her dönem ve uygarlık sikkelerinde görebileceğimiz hilal, yıldız ve kartal motifleri ön yüzleri süsleyen diğer ögelerdir. Portrelerde göze çarpan en belirgin değişim erken tarihli sikkelerden geç tarihli sikkelere doğru realistik özelliğin giderek idealize oluşu ve sonrasında iyice stilize olmuş portrelere dönüşmesidir. Sikkelerimizin arka yüzlerinde yine daha önce değindiğimiz standart bir yapıda okçu (Arsakes?) betimi elinde yay ile sağa doğru taht veya sandalyede otururken resmedilmiştir. 1 numaralı II. Phraates (MÖ 138-127) sikkesinde okçu Partların erken sikkelerinde görülen ve Seleukos etkili olan omphalos üzerinde oturmaktadır[7]. IV. Phraates'e (MÖ 38-2) ait 7 numaralı tetradrahmi birimindeki sikkede ise, tahta oturan kral ve karşısındaki Tykhe betimi, Parth sikkelerindeki Helenistik etkiye verilecek en iyi örneği temsil etmektedir.

[7] Parth sikkelerindeki kültürel özellikler hakkında detaylı bilgi için bkz. Keleş, 2009b: 187-189.

İncelenen sikkelerin arka yüzlerinde Grekçe harflerle yer alan lejantlar Helenistik Dönemin özelliğini yansıtmaktadır. II. Phraates'e (MÖ 138-127) ait ilk sikkemizde ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ lejantı kralın büyüklüğüne işaret ederken II. Mithradates (MÖ 121-91) Dönemi'ne ait 2 ve 3 numaralı sikkelerdeki ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ "krallar kralı" şeklindeki lejant Parth Krallarının üstünlüğünü vurgulamaktadır. Ayrıca Parth sikkelerinin tipik bir özelliği olan krallığın kurucusu Arsakes'in ismi ΑΡΣΑΚΟΥ lejantı incelediğimiz eserlerin tümünde yerini almıştır. Bu arada Parth sikkelerindeki lejantların MS. 1. yy'ın başından itibaren bozularak harflerin stilize olduğunu belirtmek gerekir (Wiesehöfer, 2015: 182). Bu durum kataloğumuzdaki sikkelerde de görülmektedir. 9 numaralı II. Artabanus (MS 10-38) sikkesinde fark edilen bu durum 14 numaralı IV. Vologases (MS 147-191) sikkesinde oldukça belirgin hal almış hatta yerel harflerin (Partça/Pahlevice) izleri belirmeye başlamıştır[8]. 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14 numaralı sikkelerde bulunan monogramlar sikkelerin darp yerlerine işaret etmektedir. 2 ve 3 numaralı sikkelerin darp yerlerinin belirsiz olmasının dışında diğer sikkeler katalogda belirtilen Ekbatana, Tambrax, Rhagae, Tigris Seleucia ve Mithradatkart darphanelerinde basılmıştır.

Sonuç itibariyle, Erzurum Arkeoloji Müzesinde yer alan 14 gümüş Parth sikkesi dönem aralıkları ve bütünlük göstermemeleri nedeniyle karışık buluntu oldukları anlaşılmaktadır. Öte yandan çeşitlilikleri bakımından Parth sikkelerinin genel özelliklerini yansıttıklarını söylemek mümkündür. Devletlerin uzun yıllar içerisinde kültürel ve siyasi bazı değişimlere uğraması doğal bir sonuçtur. Şüphesiz bu Parth Krallığı içinde geçerlidir. Bunda Parth Krallığının hakim olduğu bölgelerde yaşayan farklı toplulukların etkisi büyüktür. Parth Krallığının erken dönemlerinde İskender sonrası Helenistik Dönemin belirgin izleri geçen yüzyıllar sonrası yerini kendi yerel kültür ögelerine bırakmıştır. Bu durum, kataloğumuzdaki MS 1. yy ve sonrasına ait sikkelerimizin genel yapısından da anlaşılmaktadır. Nitekim Antik Çağda çok farklı bölgelere ulaşabilen, çok sayıda insanla temas edebilen ve darbı gerçekleştiren uygarlığın kültürel özelliklerini en iyi yansıtan sikkeler bu anlamda bize eşsiz bilgiler sunmaktadır.

[8] Katalogdaki sikkelerin tamamında lejantlar Grekçe harfler ile belirtilmiştir.

V. Katalog

1-) <u>II. Phraates (MÖ 138-127)</u>

Ö.y. : Kralın kısa sakallı, diademli büst portresi sola; arka boşlukta TAM **(**?).

A.y. : Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia, omphalos'un üstünde oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. ΒΑΣΙΛΕΩ[Σ] ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ [ΘΕ]ΟΠΑΤΟΡ[ΟΣ]

Darphane: Tambrax?

Ölçüleri : AR Dr., 3.95 gr., 19 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/113

Referans : Sellwood 16.11; *BMC Parthia,* 16-20, pl. IV, 7; *SNG Cop Parthia,* 19; CNG Triton XIII, 2010: 540.

2-) <u>II. Mithradates (MÖ 121-91)</u>

Ö.y. : Kralın uzun sakallı diademli, büst portresi sola.

A.y. : Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ

Darphane: ?

Ölçüleri : AR Dr., 4.05 gr., 20 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/114

Referans : Sellwood 27.1; *BMC Parthia*, 68-73, pl. VII, 7; *SNG Cop Parthia,* 37; CNG Triton XIII, 2010: 565.

3-) <u>II. Mithradates (MÖ 121-91)</u>

Ö.y. **:** Kralın başında yedi ışınlı yıldız motifli tiarası ve uzun sakalıyla büst portresi sola.

A.y. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡ[Σ]ΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ

Darphane: ?

Ölçüleri **: AR** Dr., 4 gr., 20 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/112

Referans : Sellwood 28.6, 7; *SNG Cop Parthia*, 43-47.

4-) <u>I. Orodes (MÖ 79-77)</u>

Ö.y. **:** Kralın sakallı ve başında yıldız motifli tiarası ile büst portresi sola.

A.y. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ

Darphane: Ekbatana?

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.8 gr., 21 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/111

Referans : Sellwood 31.6 ve çeşitleri; *BMC Parthia*, (Sinatruces) 5-7, pl. X, 3; *SNG Cop Parthia*, (Sinatruces), 65-68; CNA XII, 1990: 483.

5-) <u>XVI. Arsakes (MÖ 78/7-62/1)</u>

Ö.y. **:** Kralın kısa sakallı diademli, büst portresi sola.

A.y. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor sağa; elinde yay tutuyor. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ

Darphane: Rhagae ?

Ölçüleri : **AR** Dr., 3.55 gr., 23 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/102

Referans : Sellwood 30.16; *BMC Parthia*, (II. Artabanus), 8-21; *SNG Cop Parthia,* 57 (belirsiz dönem, I. Gotarzes?)

6-) <u>II. Orodes (MÖ 57-38)</u>

Ö.y. **:** Kralın sakallı diademli, büst portresi sola, önünde yıldız, arkada hilal ve yıldız, alnında belirgin siğil.

A.y. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. Yayın altında monogram Α tahtın arkasında çapa yer alıyor. [ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡ]ΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ [ΕΠΙ]ΦΑΝΟΥΣ [ΦΙΛΕ]ΛΛΗΝΟΣ

Darphane: Ekbatana?

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.5 gr., 19 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/104

Referans : Sellwood 48.9; *BMC Parthia*, (I. Orodes), 185-192, pl. XVII, 9-12; *SNG Cop Parthia,* 96.

7-) <u>IV. Phraates (MÖ 38-2)</u>

Ö.y. **:** Kralın sakallı diademli, büst portresi sola, alnında belirgin siğil.

A.y. **:** Kral tahtta oturuyor sağa, karışında Tykhe ayakta, sol elinde bereket boynuzu tutuyor. Sağ elindeki palmiye dalını krala veriyor. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚ[ΟΥ] ΕΥΕΡΓΕΤ[ΟΥ] ΔΙΚΑΙΟ[Υ] [Ε]ΠΙΦΑΝΟΥ[Σ] [ΦΙ]ΛΕΛΛΗ[ΝΟΣ]

Darphane: Tigris Seleucia

Ölçüleri **: AR** Tetr. 13.65 gr., 28 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/101

Referans **:** Sellwood 51.21; CNG Triton XIII, 2010: 674.

8-) <u>IV. Phraates (MÖ 38-2)</u>

Ö.y. **:** Kralın sakallı diademli, büst portresi sola, önünde ay yıldız, arkada gagasında defne çelenkli kartal sola, alnında belirgin siğil.

A.y. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. Yayın altında monogram $\overline{M}_{o}$ [Β]ΑΣΙ[ΛΕΩΣ] ΒΑΣΙΛ[ΕΩΝ] [ΑΡΣ]ΑΚ[ΟΥ] [...] [ΔΙΚΑ]ΙΟΥ [Ε]ΠΙΦΑΝΟΥ[Σ] [ΦΙ]ΛΕΛΛΗ[ΝΟΣ]

Darphane: Mithradatkart

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.3 gr., 20 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/107

Referans **:** Sellwood 54.8; *BMC Parthia*, 230, pl. XXII, 12; CNG Triton XIII, 2010: 692.

9-) II. Artabanus (MS 10-38)

Öy. **:** Kralın sakallı diademli, büst portresi sola.

Ay. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. Yayın altında monogram Ā (Stilize olmuş) ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ [Φ]ΙΛΕΛΛΗΝΟΣ

Darphane: Ekbatana?

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.5gr., 20 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/108

Referans : Sellwood 63. 6; *BMC Parthia*, (Gotarzes), 34-36, pl. XXVII, 2; *SNG Cop Parthia*, (II. Gotarzes), 166-169; CNG Triton XIII, 2010: 714.

10-) II. Artabanus (MS 10-38)

Öy. **:** Kralın sakallı diademli, büst portresi sola.

Ay. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. Yayın altında monogram Ā ve sonradan oluşturulmuş delik. (Stilize olmuş) ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟ[Υ] ΔΙΚΑΙΟΥ [Ε]ΠΙΦΑΝΟΥΣ [Φ]ΙΛΕΛΛΗΝΟ[Σ]

Darphane: Ekbatana?

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.3gr., 22 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/103

Referans : Sellwood 63. 6; *BMC Parthia*, (Gotarzes), 34-36, pl. XXVII, 2; *SNG Cop Parthia*, (II. Gotarzes), 166-169; CNG Triton XIII, 2010: 714.

11-) II. Vonanes (MS 51)

Ö.y. **:** Kralın sakalsız başında her iki tarafında kulaklıkları ve ilmekleri olan alın bantlı kısa tiara ile büst portresi cepheden. İki yanda altı şualı yıldız motifi.

A.y. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. Yayın altında monogram (Stilize olmuş) ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ [ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ] ΔΙΚΑΙΟΥ [ΕΠ]ΙΦΑΝΟΥΣ [Φ]ΙΛΕΛΛΗΝ[ΟΣ]

Darphane: Ekbatana

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.35 gr., 21 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/100

Referans: Sellwood 67. 1; *BMC Parthia*, (II. Vardanes) 1, pl. XXIX 15; *SNG Cop Parthia*,(II. Vardanes), 204; CNG Triton XIII, 2010: 741 Harlan j. Berk, 2010, 181-182; Baldwin, 2016, 409.

12-) II.Pakorus (MS 78-110)

Ö.y. **:** Kralın sakalsız diademli, büst portresi sola**.**

A.y. **:**Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. Yayın altında monogram (Stilize olmuş) ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ

Darphane: Ekbatana

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.45 gr., 20 mm, 12h; **Müze En. No. :** 2015/110

Referans **:** Sellwood 73.11; *BMC Parthia*, 16-23, pl. XXX 4, 5; *SNG Cop Parthia*, 211; CNG Triton XIII, 2010: 757-758

13-) <u>III. Vologases (MS 111-147)</u>

Öy. **:** Kralın sakallı diademli, büst portresi sola.

Ay. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. Yayın altında monogram Ā (Stilize olmuş) [B]ΑΣΙΛ[ΕΩΣ] ΒΑΣΙΛΕΩ[N] [ΑΡ]ΣΑΚΟ[Υ] ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ

Darphane: Ekbatana

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.6 gr., 22 mm, 12h; **Env. No :** 2015/109

Referans : Sellwood 78.4-6; *BMC Parthia*, (I. Vologases) 72, pl. XXIX 7; *SNG Cop Parthia,* 195 (I. Vologases); CNG Triton XIII, 2010: 774.

14-) <u>IV. Vologases (MS 147-191)</u>

Öy. **:** Kralın sakallı diademli, büst portresi sola.

Ay. **:** Okçu (Arsakes?) başında kyrbasia tahtta oturuyor, sağa; elinde yay tutuyor. Yayın altında monogram Ā (Stilize olmuş bozulan Grekçe) ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ

Darphane: Ekbatana

Ölçüleri **: AR** Dr., 3.2 gr., 20 mm, 12h; **Env. No. :** 2015/106

Referans : Sellwood 84.132; *BMC Parthia*, (III. Vologases), 61, pl. XXXIV 7; *SNG Cop Parthia,*(III. Vologases), 241; CNG Triton XIII, 2010: 796.

Tablo 1: Sikkelerin Farklı Referanslardaki Karşılığı

Kat. No.	**Ceylan**	**Sellwood**	***BMC Parthia***	***SNG Cop Parthia***
1	II. Phraates MÖ 138-127	II. Phraates MÖ 138-127	II. Phraates MÖ 138-128/7	II. Phraates MÖ 138-128/7
2	II. Mithradates MÖ 121-91	II. Mithradates MÖ 123-88	II. Mithradates MÖ 123-88	II. Mithradates MÖ 123-87
3	II. Mithradates MÖ 121-91	II. Mithradates MÖ 123-88	-	II. Mithradates MÖ 123-87
4	I. Orodes MÖ 79-77	I. Orodes MÖ 80-77	Sinatruces MÖ 77-70	Sinatruces MÖ 77-70
5	XVI. Arsakes MÖ 78/7-62/1	Belirsiz Kral MÖ 80-70	II. Artabanus MÖ 88-77	Belirsiz Kral (I. Gotarzes ?) MÖ 91-77
6	II. Orodes MÖ 57-38	II. Orodes MÖ 57-38	I. Orodes MÖ 57-38/37	I. Orodes MÖ 57-38
7	IV. Phraates MÖ 38-2	IV. Phraates MÖ 38-2	-	-
8	IV. Phraates MÖ 38-2	IV. Phraates MÖ 38-2	IV. Phraates MÖ 38/7-3/2	-
9	II. Artabanus MS 10-38	II. Artabanus MS 10-38	Gotarzes MS 40/41-51	II. Gotarzes MS 38-51
10	II. Artabanus MS 10-38	II. Artabanus MS 10-38	Gotarzes MS 40/41-51	II. Gotarzes MS 38-51
11	II. Vonanes MS 51	II. Vonanes MS 51	II. Vardanes MS 55	II. Vardanes MS 55-58
12	II. Pakorus MS 78-110	II. Pakorus MS 78-105	II. Pakorus MS 77/78-109/10	II. Pakorus MS 77/8-109/10
13	III. Vologases MS 111-147	III. Vologases MS 105-147	I. Vologases MS 51-77/8	I. Vologases MS 51/52-79-80
14	IV. Vologases MS 147-191	IV. Vologases MS 147-191	III. Vologases MS 147/8-191	III. Vologases MS 148-192

Kaynaklar

Assar, Gholamreza F. (2004), "Genealogy and coinage of the early Parthian rulers. I", *Parthica 6*, Pisa: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 69-93.

Assar, Gholamreza F. (2005a), "Genealogy and coinage of the early Parthian rulers. II. A Revised Stemma", *Parthica 7*, Pisa: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 29-63.

Assar, Gholamreza F. (2005b), "The Genealogy of the Parthian King Sinatruces (93/2–69/8 BC)", *The Journal of the Classical and Medieval Numismatic Society* Canada, Ser. 2, vol. 6(2), 16-33.

Assar, Gholamreza F. (2006a), "A Revised Parthian Chronology of the Period 165-91 B.C.", (Ed. Edward Dąbrowa), *In Greek and Hllenistic Studies, Electrum 11*, Jagiellonian University Press, Kraków, 87-158.

Assar, Gholamreza F. (2006b) "A Revised Parthian Chronology of the Period 91-55 BC", *Parthica 8*, Pisa: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 55-104.

Assar, Gholamreza F. (2009), "Some remarks on the chronology and coinage of the Parthian 'Dark Age'", (Ed. Edward Dąbrowa), *Orbis Parthicus: Studies in Memory of Professor Jozef Wolski*, *Electrum 15*, Jagiellonian University Press, Kraków, 195-234.

Aydın Tavukçu, Z. (2002).''Erzurum Müzesi'nden Bir Grup Sikke'', *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 8, 89-108.

Aydın Tavukçu, Z. (2004).''Erzurum Müzesi'nde Sergilenen Bir Grup Roma Sikkesi'', *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 13, 139-158.

BMC Parthia, (1903), *A Catalogue of Greek Coins in the British Museum, Parthia*, (Wroth, W.), London.

Carradice, I.-Price, M. (2001). *Hellen Dünyasında Sikke*, (Çev.: Oğuz Tekin), İstanbul: Homer Kitabevi, (1988).

Curtis V. S. (2012), "Parthian Coins : Kingship and Divine Glory", (Ed. Peter Wick-Markus Zehnder), The Parthian Empire and Its Religions: Studies in the Dynamics of Religious Diversity, Pietas 5, Gutenberg, 67-81.

Çiğdem, S. (2018),"Roma-Parth İlişkilerinde Elegeia/Erzurum ve Çevresi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (46), 97-118.

Dąbrowa, E. (2010a), "The Parthian Kingship" (ed. G.B. Lanfranchi-R. Rollinger), Concepts of Kingship in Antiquity. Proceedings of the European Science Foundation Exploratory Workshop, November 28th-December 1st, 2007, Padova, 123-134.

Dąbrowa, E. (2010b), "ARSAKES EPIPHANES. Were the Arsacids Deities "Revealed"?", (Ed. Fabrizio Serra), Studi Ellenistici XXIV, Roma, 223-230.

Debevoise, N. C. (1938), *A Political History of Parthia*, Chicago: University of Chicago Press.

Delil, N. (2018), Roma-Parth Savaşları Işığında Doğu Siyaseti ve Toprak-Sınır Mücadeleleri, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Gariboldi A. (2004), "Royal Ideological Patterns between Seleucid and Parthian Coins. The Case of Theopátoor." (ed. Robert Rollinger and Christoph Ulf), Commerce and Monetary Systems in the Ancient World. Means of Transmission and Cultural Interaction. Melammu Symposia 5. Oriens et Occidens 6. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 366-384.

Ghodrat-Dizaji, M. (2007), "Administrative Geography of the Early Sasanian Period: The Case of Ādurbādagān", Iran, Cilt: 45, British Institute of Persian Studies, 87-93.

Higham, C. F. W. (2004), "Parthia", Encyclopedia of Ancient Asian Civilizations, New York: Facts On File.

Jones, J. M. (1986), *A Dictionary of Ancient Greek Coins*, London: Seaby.

Kaya, M. A. (2004), "Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö.96-İ.S.4)", Tarih İncelemeleri Dergisi XIX/1, 73-86.

Kaya, M. A. (2019), Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi III. Hellenistik Dönem, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Keleş, V. (2009a), *Erzurum Arkeoloji Müzesi Roma Sikkeleri,* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Keleş, V. (2009b), "Parth Sikkelerinde Görülen Kültürel Özellikler", (Ed. O. Tekin; A. Erol), Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World, Ege Yayınları, 185-192.

Keleş V.-Oyarçin K. (2014), "Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan VI. Mithridates Eupatoros Dönemi Bronz Sikkeleri", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 146, (8), 51-60.

Kia, M. (2016), The Persian Empire: A Historical Encyclopedia, 1, California vd.:ABC-CLIO, LLC.

Memiş, E. (2018), *Eski İran Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Mørkholm, O. (1991). *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*, (Çev.: Oğuz Tekin), İstanbul: Homer Kitabevi.

Olbrycht, M. J. (2010), "The Early Reign of Mİthradates II The Great in Parthia", ANABASIS 1, Studia Classica et Orientalia, 144-158.

Parlıtı, U.-Afshari, L. (2019), "İran ve Doğu Anadolu Bölgesinde Gerçekleştirilen Arkeoloji Çalışmalarının Dünü, Bugünü", *İRTAD*, 3, 95-122.

Saltuk, S. (1993), *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Schippmann, K. (2012),"ARSACIDS The Arsacid dynasty," *Encyclopaedia Iranica*, II/5, pp. 525-536, available online at http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii (accessed on 30 December 2012).

Sellwood, D. (1980), *An Introduction to the Coinage of Parthia*. 2nd edition, Spink, London.

Sinisi, F. (2012), "The Coinage of The Parthians", (Ed. William E. Metcalf.), The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage, Oxford University Press, Oxford-New York, 275-294.

SNG Cop Parthia, (1965), Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum. Parthia-India: Copenhagen.

Taşdöner Özcan K. (2014), "Augustus Dönemi'nde Armenia: Roma-Parth hâkimiyet Mücadelesi", Tarih Araştırmaları Dergisi, 33 (56), 55-72.

Wiesehöfer, J. (1994), *Antik Pers Tarihi*, (Çev. M. Ali İnci), İstanbul: Totem Yayınları.

Yıldırım, E. (2012), "Roma-Parth Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi", Tarihin Peşinde, (7), 45-64.

Yıldırım, M. (2019), Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Caesareia Sikkesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Semineri).

Yılmaz, A. (2017), "Erzurum Arkeoloji Müzesi Envanterinde yer alan II: Hüsrev'e Ait Sasani Sikkeleri", *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, III/2, 1-26.

Online Müzayede Satış Katalogları:

CNG Triton XIII, (2010), Classical Numismatic Group, Sessions 1 & 2, Waldorf-Astoria Hotel, New York; (The Todd A. Ballen Collection of Parthian and Related Coinage).

CNA XII, (1990), Classical Numismatic Auctions XII, Charles H. Wolfe Collection (and other consignments), California vd.

Harlan j. Berk, (2010), Harlan j. Berk*"The Art & Science of Numismatics",* 171st. Buy or Bid Sale, October 27, Chicago.

Baldwin, (2016), A. H. Baldwin & Sons Ltd, Auction Number 100- 27 September, Ancient Coins The David Sellwood Collection of Parthian Coins (Part IV).